

УДК 165.75

**ПРОБЛЕМИ ГУМАНІТАРИЗАЦІЇ ГЛОБАЛЬНОГО
РОЗВИТКУ ТА СВІТОГЛЯДНІ «МОВНО-
РАЦІОНАЛЬНІ» ЗАСАДИ СТРАТЕГІЙ
ПРОСВІТНИЦТВА І СУСПІЛЬНОГО ВИХОВАННЯ**

Н.В. Готько, аспірант Національного педагогічного
університету імені М.П. Драгоманова

Розглядається модель «критичної мовно-раціоналістичної соціальної філософії освіти», втілена в програми суспільного розвитку і просвітництва, які перш за все покликані навчити людей провадити самостійне і оригінальне дослідження себе, соціуму і системи знань. Водночас обґрунтовується, що ці моделі і програми не мають бути відірвані ані від індивідуально-колективної системи моральних і соціальних цінностей, теоретико-прикладного навчання, а ні від подальшого застосування набутих цінностей, норм і навичок в повсякденному житті, науці чи на виробництві, у сфері усіх соціальних інститутів.

Ключові слова: критична мовно-раціоналістична соціальна філософія освіти, просвітництво, критична свідомість, глобалізація, мораль, природа людини, ідеологія, демократична педагогіка.

Зростаюча інтеграція сучасного глобального індустріального суспільства веде до своєрідного переродження суспільствознавчих понять, у результаті чого «вони втрачають свій критичний зміст і виявляють тенденцію до перетворення в «описові неясні операціональні терміни» [5, с. 62].

В сучасних тенденціях суспільного розвитку з усе загальнішою необхідністю постає потреба вирішення в теоретичному і практичному плані проблеми громадянської інституційної демократизації, зокрема систем освіти, виховання, управління освітою в реалізації ідеї демократичного суспільного розвитку. Сучасні філософія освіти і соціальна філософія, педагогіка і психологія розвитку показують, що механізми і умови реалізації педагогічних ідей відбиваються не тільки у формальних організаційних структурах або навчальних програмах. Ключову роль в педагогічно значущому соціальному

устрої освітніх інституцій грає комплекс явних і неявних чинників – неформальній організації навчальних закладів, створюючих об'єктивний (інституційний) контекст демокра-тизації освіти. Проте в наявних дослідженнях це завдання вирішене не повною мірою.

Представники *«критичної мовно-раціоналістичної соціальної філософії освіти»* (зараз цей міждисциплінарний напрям очолюють філософи, соціологи, психологи, педагоги, культурологи Д. Келлнер, Д. Келлнер, Р. Ліктмен, Р. Якобі І. Бенджамін, Р. Ліктмен, Р. Якобі, Д. Купер, А. Яппе та інш.) пропонують своє вирішення проблем сучасного індустріального суспільства. Як головний інструмент здійснення реформістської програми вони пропонують довгострокову *стратегію масового просвітництва*, спрямованого на усунення неосвіченості, некультурності і деполітизації широких мас населення. Тобто основні надії на поліпшення і гуманізацію суспільства пов'язують з розширенням просвітницької, освітньої і реформістської діяльності.

Початок цьому був покладений ще дослідженнями неомарксистів (М. Горкгаймера, Г. Маркузе, Ю. Габермаса) – зокрема, у дослідженнях І. Месароша, Р. Курца, А. Екснера, Т. Майера, О. Лафонтена, К. Оффе, П. Кокшотта, А. Котрелла, К.-Г. Рота та ін.

Це, перш за все – аналіз глобальних економічних, політичних, світоглядних і суспільних трансформацій, функціонування ідеології, систем управління, освіти та виховання, ЗМІ, методів обмеження соціальної боротьби рамками формалізованої системи, розвитку інститутів соціуму та контролю за ринком.

Методологічні принципи в дослідженнях цього напрямку спираються на критичну теорію соціальних досліджень і сформовану на її основі соціальну філософію, зокрема, в концепціях «соціальної деліберативності», «суспільної субсидіарності», лібертарного комунітаризму, згідно яких суб'єкт та об'єкт є взаємодіючими чинниками в середовищі

сукупності усієї суспільної практики на інституційному рівні даного етапу її історичного розвитку.

Спільне, «конвергентне» в ідеях цих мислителів, які можуть бути застосовані для переборення економіко-політичних і соціально-психо-логічних криз сучасності – це, перш за все, просвітництво та раціоналізм, проблема відчуження, фетишизму та хибної свідомості. Вони ґрунтуються на тому, що хибні форми нашої свідомості є необхідним проявом відчуженого суспільства. Ілюзії виникають тоді, коли суб'єкт відчуває свою діяльність як відділення від свого власного контролю, як прояв соціального відчуження.

Ця стратегія виступає за усунення ірраціональних явищ індустріального суспільства. Програма просвітництва широких мас населення, організація широкої освітньої дискусії, яка пропонує цілий комплекс заходів, що сприяють розвитку культурної свідомості мас: боротьбу проти неопозитивістської і інших некритичних соціальних теорій, акції з метою демократизації освіти, боротьбу за реформу освіти, участь у парламентах.

Найбільш дієву силу, яка є здатною здійснити програму політичного просвітництва, вбачається зокрема у молодих «інтелектуалах». Оскільки вони є вихідцями переважно з матеріально забезпечених верств і пересичені матеріальними благами, їхня свідомість ще не є інтегрованою в пануючу систему, не діє на них і так звана система соціальної компенсації, яка широко застосовується у сучасному неоіндустріальному суспільстві по відношенню до трудящих.

Більш того, вони виступають проти цієї *«соціальної компенсації»*, проти *«технократичної свідомості»*, проти ідеології успіху безмежного збагачення і тим самим проти системи, яка породжує усі ці явища.

Йде виникнення нових об'єктивних тенденцій, які вирішальним чином змінюють первісну функцію виробничих відносин у суспільстві та їхній взаємозв'язок із продуктивними силами. До таких нових тенденцій відносять, по-перше, зростання регулюючої діяльності держави по забезпеченню стабільності індустріального суспільства і, по-друге, усе більш посилену

взаємодію наукових досліджень і техніки, перетворення науки в основну продуктивну силу суспільства. «Обидві тенденції руйнують ті зв'язки інституціональних рамок і субсистеми раціонально-цільової дії, за допомогою яких характеризується ліберально розвинутий неокapіталізм» [3, с. 78].

У результаті інституціональні рамки не тільки не збігаються більше безпосередньо з виробничими економічними відносинами, але і втрачають свою обумовленість ними [1, с. 27]. У цьому зв'язку доречно змінити оцінку і ролі *освітньо-виховної політики*, яка у зв'язку з ростом технічного потенціалу індустріального суспільства здобуває новий зміст і нові функції. Вона не є більше тільки феноменом надбудови. Більш того, вона втрачає свою колишню залежність від економічного базису суспільства. Її головне завдання полягає тепер в усуненні дисфункціональності системи, у запобіганні небезпечного для системи ризику, тобто власне кажучи, вона зводиться до вирішення техніко-організаційних питань.

Державна діяльність у розвинутих індустріальних країнах втратила традиційний політичний характер і все більше обмежується в даний час орієнтацією на адміністративне вирішення технічних завдань. Новий характер у зв'язку з названими тенденціями одержують взаємини економічних факторів з надбудовними явищами суспільства. «Суспільство і держава не знаходяться у відносинах, які теорія визначала як відносини базису і надбудови» [6, с. 32]. «Неоіндустріальний спосіб виробництва може бути зрозумілий... як механізм, що гарантує перманентний розподіл раціонально-цільової дії і тим самим розхитує традиційну перевагу інституціональних рамок стосовно продуктивних сил» [7, с. 7]. Тільки при неоіндустріальному способі виробництва визнання інституціональних відносин у суспільстві стає безпосередньо пов'язаним із системою суспільної праці; тільки тепер власність з політичних відносин стає відношенням виробничим. Існуюча система панування, таким чином, виправдовується тим, що вона об'єктивно обумовлюється відношенням виробництва. Отже, інституціональні відносини є при капіталізмі тільки

побічно політичними за своєю природою. Безпосередньо ж вони є економічними та організаційно-технічними установами.

Розвиток суспільної системи в сучасних умовах визначається логікою науково-технічного прогресу, який став основою виправдання існуючих відносин.

Представники соціальної критичної теорії та похідної від неї *«критичної мовно-раціоналістичної соціальної філософії освіти»* надають докладну характеристику *«технократичної свідомості»* і пов'язаною з нею *«технократичної мови»* як **нових форм ідеології**.

Переймаючи функції ідеології лібералізму, «технократична свідомість», на їхню думку, стає подвійною. З одного боку, вона є «менш ідеологічною», ніж колишня ідеологія, у тому змісті, що не має такої нав'язливої і примусової сили, якою володіла політична ідеологія раніше. Але, з іншого боку, наука і техніка впливають на суспільний розвиток «залізною логікою панування», навіть більш дієвою, ніж ідеологія старого типу.

Перевага «технократичної свідомості» перед ідеологією старого типу полягає у тому, що вона звільняється від деяких істотних елементів «хибної свідомості». Вона вже не є «містифікацією інтересів», «націоналізованою фантазією бажань» чи «ілюзією» у фрейдівському змісті. «Каузальність розкритих символів і неусвідомлених мотивів, які створює хибна свідомість як сила рефлексії... більше ніяким чином не знаходиться в основі технократичної свідомості. Вона є менш вразливою через рефлексію, тому що більше не є тільки ідеологією. Тому що вона більше не виражає проєктів «гарного життя» при поганій дійсності...» [4, с. 88].

Колішня ідеологія була в основному ідеологією політичною і в якості такої впливала на капіталістичні відносини, обґрунтовуючи і захищаючи вільний ринковий обмін і «стихийний процес експлуатації». У даний час розвиток індустріального суспільства створює свого роду автономію економіки стосовно політики. «...Нова ідеологія відрізняється від старої тим, що вона звільнює критерії виправдання організації

спільного життя від нормативного регулювання інтеракції взагалі, і в цьому змісті вона деполітизується, закріплюючи у функції підпорядкування системі телеологічно раціональної дії» [4, с. 91].

«Нова ідеологія» зовсім не виправдовує інтереси панування якого-небудь суспільного класу. Вона є спрямованою не на суб'єктивні інтереси, а на «інтереси інтерсуб'єктивності», на встановлення комунікацій, «вільних від панування». Ця ідеологія нібито створює можливість переступити через історично обмежені інтереси визначеного класу, розвивати взаємно координовані інтереси людського роду в цілому. «Рефлексія, яку викликає нова ідеологія, повинна відходити від історично визначених класових інтересів і вивільняти взаємозв'язок інтересів роду, що самозатверджується, як такого» [7, с. 35].

Існує деяке розходження між теоретиками даного напрямку в оцінці соціальної ролі «технологічної раціональності» і перспектив розвитку суспільства.

На противагу Г. Маркузе і А. Шмідту, точку зору яких вони критикують, Ю. Габермас, О. Лафонтен, Д. Келлнер і Г. Райхельт вважають за можливе подолання протиріччя між науково-технічним прогресом, з одного боку, і потребами з іншої.

Проти суперечливої сили науки і техніки вони висувають «демократичну альтернативу», яка повинна протиставити невідворотному тиску «технологічної раціональності», що сковує суспільство, демократизацію «процесів рішення».

Викладаючи свою програму *«емансипації і виховання людського роду»*, наприклад, Габермас пише про необхідність правильного співвідношення науково-технічних можливостей і ціннісної орієнтації, науки і політики, про відновлення єдності знання та інтересу, розуму і дії. Великі надії в справі емансипації сучасного суспільства він покладає, зокрема, на науково-технічну інтелігенцію. З кінця XIX ст., відзначає він, діє тенденція, яку не зміг належним чином оцінити Маркузе, а саме проникнення

науки у техніку і виробництво. Той факт, що наука стає «першою продуктивною силою суспільства», означає, що в сучасних умовах різко зросло значення вчених, науковців, інтелектуалів у суспільстві, їхня вага у суспільній думці. Тому завдання «критичної теорії» полягає в тому, щоб впливати на цю суспільну верству, пояснити її положення в суспільстві і функції її представників, викликати в них «критичне мислення», а потім з їхньою допомогою здійснити перетворення усієї системи державно-монополістичного індустріалізму.

До цього, власне, зводяться міркування про проблеми легітимації сучасного неокapіталізму, про те, щоб шляхом визначених реформ привести у відповідність імперативи керування, освіти і виховання з «узагальнюючими інтересами» індивідів.

Метою людства у даній концепції є історичний поступ до свободи, яка є визначально початковою для неї та її концепції демократії поряд із настільки ж фундаментальними цінностями соціальної справедливості та міжлюдської комунікації та солідарності. Констатується, що у всіх сферах людського буття є панівними хибні потреби, нав'язувані певними соціальними угрупованнями з метою утиску індивідуальної, суспільної та творчої свободи. Ці потреби закріплюють відносини панування та підкорення, продукують експлуатацію, агресію, суспільні конфлікти та соціальну несправедливість. Відносини антагонізму призводять до появи та закріплення явища відчуження, протистоять людському взаєморо-зумінню і є основним каталізатором розвитку помилкової, «ідеологі-зованої» свідомості, хибного, «позаісторичного» буттєвого існування. Його політичний, освітньо-виховний і соціальний аналіз передбачає виявлення сутності і причин відчужуючих чинників, які деформують суспільну міжлюдську комунікацію та розробку методології їхнього скасування.

Сутність *«стратегії масового просвітництва»* полягає в боротьбі «проти *деінтелектуалізації, декультуризації і деполітизації* громадськості». Ця «стратегія» повинна бути зверненою насамперед проти апарату маніпуляції, що веде свідомість населення або в приватну сферу, або

спрямовує усі його афекти в русло політичних суджень правлячих кіл. Вважається також за необхідне застерегти, що боротьба проти деполітизації громадськості повинна вестися на основі «дискусійного з'ясування протиріч» у рамках існуючих демократичних інститутів, що «боротьба проти конституції була б в однаковому ступені як необґрунтованою, так і самогубною» [2, с. 43]. Завдання полягає у тому, щоб продовжити історичну трансформацію ліберальної правової держави у соціально-державну демократію на основі громадянської суспільної дії і ціннісно-конституційних норм [8, с. 101].

Виходячи з установки на наповнення реальним змістом у різних соціальних інститутах (у тому числі і, освітньо-виховному) «неутопічної соціальної утопії» [9, с. 39], теоретики даного напрямку, намагаються намітити контури майбутнього «умиротвореного» суспільства, зайняті його моральними і духовними характеристиками, аналізом його матеріальних, економічних, науково-технічних і тому подібних основ.

В «умиротвореному» суспільстві має бути відсутнім будь-який освітньо-виховний, культурний, економічний і політичний гніт, ліквідоване відчуження, соціальні та особисті відносини людей засновуватися на солідарності і любові, вищими суспільними цінностями є знання, творчість, щастя людей, одним із шляхів до цього є застосування моделей демократичної педагогіки в системах освіти і виховання.

Література

1. Валлерстайн И. Конец знакомого мира: Социология XXI века. – М.: Логос, 2004. – 368 с.
2. Habermas J. Faktizität und Geltung. Beitrage zur Diskurstheorie des Rechts und des demokratischen Rechtsstaat, – Frankfurt a.M.: Suhrkamp, 2003. – 704 s.
3. Habermas J. Legitimationsprobleme im Spätkapitalismus. – Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 2002. – 195 s.
4. Habermas J. Technik und Wissenschaft als «Ideologie». – Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1999. – 170 s.
5. Habermas J. Vergangenheit als Zukunft. Das alte Deutschland in neuen Europa. – Zürich: Pendo Verlag, 1993 – 158 s.

6. Kellner D. Marcuse's Challenge to Education.-Rowman & Littlefield Publishers, Inc., 2008. – 257 p.
7. Laclau Ernesto and Chantal Mouffe. Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics. – London: Verso, 2001. – 240 p.
8. Lafontaine O. Die Gesellschaft der Zukunft: Reformpolitik in einer veränderten Welt. – Hamburg: SPD, 2008. – 341 s.
9. Marcuse H. Das Ende der Utopie. – Berlin: Verlag Neue Kritik, 1995. – 190 s.

ПРОБЛЕМЫ ГУМАНИЗАЦИИ ГЛОБАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ И МИРОВОЗЗРЕНЧЕСКИЕ «ЯЗЫКОВО-РАЦИОНАЛЬНЫЕ» ОСНОВЫ СТРАТЕГИЙ ПРОСВЕЩЕНИЯ И ОБЩЕСТВЕННОГО ВОСПИТАНИЯ

Н.В. Готько

Рассматривается модель «критической социальной философии образования», воплощенная в программы общественного развития и просвещения, которые прежде всего призваны научить людей вести самостоятельное и оригинальное исследование себя, социума и системы знаний. Вместе с тем обосновывается, что эти модели и программы не должны быть оторваны ни от индивидуально-коллективной системы нравственных и социальных ценностей, теоретико-прикладного обучения, ни от дальнейшего применения приобретенных ценностей, норм и навыков в повседневной жизни, науке или на производстве, в сфере всех социальных институтов.

Ключевые слова: критическая языково-рационалистическая социальная философия образования, просвещение, критическое сознание, глобализация, мораль, природа человека, идеология, демократическая педагогика.

PROBLEMS OF HUMANIZATION OF GLOBAL DEVELOPMENT AND WORLD «LANGUAGE-RATIONAL» BASIS FOR THE STRATEGY ENLIGHTENMENT AND PUBLIC EDUCATION

Hot'ko (Hotko) Natalia

Consider a model of «critical linguistic-rationalist social philosophy of education», as embodied in the programs of social development and learning, which are primarily designed to teach people how to lead an independent and original research themselves, society and knowledge systems. However, it is proved that the models and programs should not be cut off from any individual and the collective system of moral and social values, theoretical and applied training, nor from further use of the acquired values, norms and skills in everyday life, science, or in production, sphere of all social institutions.

Key words: critical linguistic-rationalist social philosophy of education, education, critical consciousness, globalization, morality, human nature, ideology, and democratic pedagogy.